

Útban nagy munkája nyomtatásának helyszínére felé megáll „Aranlábú Debrecen városában”, ahová Török Bálint családja menekült, megírja a vitéz fiú, János haditetteit, valamint a töredékben fennmaradt Jónás próféta történetét. Már Erdélyben, a Kis-Küküllő melletti Bonyhán, Bethlen Farkas házában szerzi „bosszúénekét” a gonosz udvarbírákról és kulcsárokról, akik szegény vándor énekmondót fagyos étkekkel és bűdös borral tartják, ez minden bizonytalansággal népszerű lehetett „kollégái” körében.

A nagy Erdélyi történelem már Kolozsváron íródik egy iratos házban 1553 karácsonya után. A Krónika nyomtatása idején még két éneket ír Budai Ali basáról és Ördög (Teufel) Mátyásról. A nyomtatást Hoffgreff György 1555. március 14-én fejezi be. Még ez évben Pozsonyban népszerűsíti munkáját.

Több énekéről már nem tudunk, de a számára kiutalt borral kapcsolatos feljegyzések tanúsítják, hogy 1555. március 22–27. között ismét Egerben járt „cum servitore”, azaz szolgájával. Tovább dolgozott tehát, és hogy terveit volt, azt tanúsítják saját sorai (a Krónika előszavából): „Ha pedig azt értöm, hogy az én munkám jónak és kellemetősnek teccik tőnétek, ezután es ajánlom enmagamat míg az Úristen életet ez világba, az jövőendő szerencsákat és hadakat, vitézségeket jóakarattal, gondviseléssel, igazán jámborul öszveszednöm, írnom és kiadnom igyeközöm: kiből az vitézők minden igyökbe körösztvén módra tuggyanak üdvességökre bölcsen járnai, hadakozni.”

Lantos Sebestyén deák igazmondása, egyenessége, istenfélelme, a pártos magyarokat összebékíteni igyekevése ma is példa lehet számunkra.

Érdemes lenne a Népligetbe „száműzött” szobrát, Bezeredy Gyula alkotását, mely eredetileg a Népszínház előtt állt, az évforduló alkalmából méltó helyen újra felállítani.

Kobzos Kiss Tamás

Százhetvenöt éve született O'sváth Pál

„Mindenek előtt áll előttem a hűség a fajtámhoz” – írja gróf Széchenyi István a Kelet Népében, s akiről még mindez elmondható a *Sárrét nagy krónikása*, Bihar nagy szülőtte, O'sváth Pál, aki 1831. január 4-én Kismarjában látta meg a napvilágot.

O'sváth Pál önéletrajzi töredéke, amit öreg korában Budapesten írt, ma a berettyóújfalui Bihari Múzeum tulajdonában található.¹ Annak első részében megemlékezik a család múltjáról, akik székely eredetűek, első ősük János királlyal jött az országba. A szétszóródott O'sváthok egyik ága Berettyóújfaluban volt birtokos és az édesapja is ott született 1800-ban. Róla írja, aki Kismarjában „tanító ember” ... „hosszú hasonló vékony, de izmosabb, erősebb ... magas termetű férfi volt” ... „Nagy magyar, de azért a más nyelvű és más hitűek irányában jó indulattal viselkedett. A nemzetiségi izgatásokat lelkéből gyűlölte, Kossuthnak nagy tisztelője volt, és az osztrák uralomtól nemzete javára semmi jót nem remélt.” Édesanyjáról is megemlékezik: „Kedves Anyám: Kovács Klára nevet viselt. Apja kismarjai Kovács Mihály volt, aki 24 gyermekével gazdagította nemzetét és viruló egészségben 100 éven túl élt.” Édesanyja 12. gyermekével 42 éves korában halt meg, s kéri az Istent „adjon a hazának sok ilyen anyát!”

Magáról a következőket írja: „Kevés időt töltöttem a szülői háznál, mert már tízéves koromban a derecskei gimnázium növendéke lettem, s azon túl csak az iskolai szünidőt töltöttem otthon.” Derecskén 4 osztályt két év alatt végzett el, majd a debreceni Kollégiumban tanult. Bölcséleti és jogi tanulmányai befejeztével Nagykállóba ment tanítani, s 1848 tavaszán „mint testileg-lelkileg kifejtett”, de csak 17 éves ifjú lépett első köze a 10. önkéntes honvéd zászlóaljba. Mindjárt tizedes lett és örült a szép felszerelésnek, de aggodalmat keltett benne, hogy V. Ferdinánd császár-király hűségére esküdtek fel, s nem is búsult a lemondása miatt, mert nem érezték magukat „többé lekötöttnek”.

Az „első golyóváltástól az utolsóig” részt vett a szabadságharcban. Először a rácok ellen a Bánátba vezényelték, majd 1849 januárjában Görgey fővezérlete alatt Kmety hadseregébe

¹ Ezúton köszönöm az életrajztöredék másolatát.

Pestre rendelték. Végig harcolta a felsőmagyarországi hadjáratot: Branyiszkó, Kápolna, Isaszeg, Vác; ott van Budavár bevételénél is a Lánchíd mellett, amely éppen az odaérkezésükkor robbant fel. Majd – ahogy írja – „létrán másztam fel a bástyára, s hajnalhasadáskor 15-öd magammal beugrottam, egy osztrák század előttünk rakta le a fegyvert.” Megtudjuk azt is a leírásából, hogy lábsérülése miatt átkerült a lovassághoz, s Szegeden hadnaggyá léptették elő, s részt vett a szőregi vesztes csatában is.

Görgy feltétel nélkül fegyverletételét rendkívül kárhozta, s megpróbálta katonáit Erdélyből Biharba átmenekíteni. Visszatekintve ifjúságára és a szabadságharcra így emlékezik: „Jól esik nekem, hogy a szabadelvűség diadalra jutását az első golyóváltástól az utolsóig tetteleg elősegéltem, és jól esik annak a tudata is, hogy az utolsó időben a vezetésem alatt volt kis csapatot sikerült szent ügyünknek végig tartani.” ... „Büszke vagyok végre arra, hogy sem az osztrák, sem a muszka előtt nem raktam le a fegyvert!”

Sajnos az emlékirat befejezetlen és írása 1849-nél megszakad. A szabadságharc leverése után a Sárrét mocsaras vidékein bujdosott ő is, rejtegetve a honvéd csapat zászlaját és a honvédtiszti kardját.

Az enyhülés évében 1851-ben Berettyószentmártonban jegyzővé választották. Feleségül veszi a darvasi református lelkész lányát, Matolcsy Etelkát. A magánélet nyugalma tettekre ösztönzi: iskolát, községházát építtetett, olvasókört szervezett a földművelők számára. Érdemeiért a császár „okmányilag kitüntette”. Ezért és személyes bátorságáért a közrend megóvására az egykor üldözött honvédből a pandúrság sárréti csendbiztosává lett.

Egy újság később így emlékezik róla: „Daliáns, szélesvállú, acélöklű ember volt. Nagyszerű típusa a perzekútoroknak. Nem akadt olyan elvetemedett zsvány, aki szívesen találkozott vele... Még a betyárnóta se feledkezett meg róla:

*Arra kérem komisszáros uramat,
Ne lőjje ki alólam a lovamat...*

Mert, hogy volt is annak oka, hogy a haramia félt a fegyverétől. Azzal a primitív erkusziozus puskával úgy tudott banni, hogy a szegény legény süvege mellől az árvalányhaját is kilötte.”

Munkája során 25 éven át járta a falvakat, hatalmas ismeretre tett szert. Ekkor írta fő művét: *Bihar vármegye Sárréti Járásnak leírása*. Nagyvárad, 1875.

O'sváth Pál valójában az első bihari honismereti, helytörténeti kutató. A Sárrét leírása – egyéni alkotás. Nem szárazon tudományos, hanem élvezetes olvasmány, amit „a tudni vágyó nép részére írt”, a műveltebb osztályból is reméli, hogy művét „becses figyelemükre méltandják”. Megelőzve korát felveti azt is „hogy falusi iskoláink legtöbbszörében a szülőföld ösmertetését” miért mellőzik? Hiszen ezekkel kellene kezdeni az oktatást!

Leírja a Berettyó és a Körözs (Körös) által képzett Sárrét falvait és ezáltal határolt terület természeti környezetét, történelmét, nyelvi, kulturális viszonyait. O'sváth nem tagadja meg szabadságharcos mivoltát sem. Feltűnteti a községek honvédjainak nevét is, amint írja „ez által csupán azon célt akartam elérni, hogy a nemzet önvédelmi harcában olyan sokat szenvedetteknek az öntudaton kívül e csekély megemlékezés által némi jutalmat szerezzek”.

Dr. Varga Gyula néprajztudós szintén Kismarja nagy szülőtte és O'sváth munkásságának továbbvivője írja a nagy elődről: „Életszerű, természetes realitásában, puritán erkölcsi alapon nyugvó szavahihetőségében bízhatunk... Tudományos és emberi magatartása miatt, egyaránt megérdemli, hogy róla s munkájáról kegyelettel és tisztelettel emlékezzünk.” (...) „Nem volt szakképzett történetíró – folytatja O'sváth munkásságának elemzését – a szó jó értelmében dilettáns volt, aki ismerte korának minden olyan történeti kézikönyvét, sőt forráskiadványát, melyből a Sárrétre vonatkozó, addig feltárt adatokat megismerhette. Ennél is jellemzőbb, hogy minden egyes község levéltárát végigtanulmányozta, s a számára fontosnak vélt adatokat az! szerint kimásolta és jó részt bedolgozta munkájába (e források azóta zömmel elpusztultak)!” „Mindenek fölött mérhetetlen tömegű személyes élményanyag, szájhagyományra alapozta munkáját” – emelte ki dr. Varga Gyula egyik előadásában.² A könyv sajtó alá rendezésekor ki kellett hagyni az adatainak egy részét. Ezt a hiányt az író úgy pótolta, hogy

² O'sváth Pál sárréti leírásának agrártörténeti jelentősége. In: Az O'sváth Pál emlékülés előadásai B.újfalú, 1980.

egy megjelent saját példányát lapokra szétbontotta, s a nyomtatott lapok közé üres lapokat kötött be és ezeket apró betűkkel teleírta. Egyik unokájának tulajdonába került. Jelenleg valahol kallódik! Dr. Varga Gyula Ember Mária szóbeli közlésére hivatkozik.

O'sváth Pál könyve a történészekén kívül, földrajzszakosok, agrártörténészek, néprajzosok és művelődéstörténészek számára felbecsülhetetlen értékű forrásanyag. Elég, ha csak K. Nagy Sándor Biharország című könyvére és Szűcs Sándor néprajzi munkáira gondolunk, valamint az utóbbi években Kósa László: Hétszilvafa árnyékában (2001) című művére, ami-ben szintén O'sváth Pált idézi.

Művének megírása után, valószínű, hogy belefáradt a zsványok üldözésébe is, ezért 1882-től postamasteri állást látott el tíz évig Mező- ma Biharkeresztesen. Ezután Budapestre költözött, ahol a Milleniumra, szülőhelye – Kismarja – felkérte egy monográfia megírására, amit a „város” vezetése a falu minden lakosának ingyen átnyújtott.³

O'sváth Pál 1896-ra írt könyvének címe: *A Bihar vármegyében bekebelezett Kis-Mária leírása*. Nagyvárad, 1897.

Az előszóban a következőket olvashatjuk: „Kegyeletes emlék csatol Kis-Máriához, mert itt születtem és életem egyik szép részét a boldog gyermekkort itt töltöttem. Hála is köt e helyhez, mert midőn a debreceni Főiskolába felsőbb tanuló voltam, a város (ma nagyközség) ... a tanulóknak adni szokott segélyezésben engem is részesített.” S, hogy miért vállalta el a falu történetének megírását? „A magas állásban lévőknek tágasabb terük van, szép és nemes tetek véghezvitelére, de szerintem bármely csekély foglalkozású legyen bár valaki, ha kötelesség vagy a sors által reá szabott teendőknél híven megfelel: hazája és nemzetének becsületére válik.” Majd így folytatja: „Ilyen értelemben már mint ifjú, hazafiúi szent kötelességet teljesíttem 1848-ban... az első golyóváltástól az utolsóig, részese voltam sokszor egyenlőtlen, de dicső harcoknak.” Bár nem a kismarjai honvéd önkéntesekkel harcolt, de ebben a művében a falu honvédnévsorába önmagát is besorolja.

Könyve a falu Bocskai-kultuszának kiteljesítője és tovább vivője, s összekapcsolja a nagy fejedelm minden cselekedetét és önvédelmi harcát, ami a nemzet erősítését szolgálta, a '48-as honvédek harcával „akik ezen elv örökösei voltak”.

Ezután még egy könyvet írt, kiadja izgalmas bűnügyi nyomozásának történetét „*Pandúrkorom emlékei*” címmel 1905-ben.

1908. február 13-án Budapesten halt meg, de kívánságának megfelelően az anyyira szeretett bihari tájon, Keresztesen helyezték örök nyugalomra, s a sírja ma is ott látható.

1975-ben megemlékeztek O'sváth Pál legjelentősebb könyvének a Sárréti járás leírása című mű megjelenésének 100. évfordulójáról, amikor is helytörténeti-honismereti ülést rendeztek Berettyóújfaluban.⁴ Ekkor még elevenen élt a sárréti emberekben a csendbiztos személye, elsősorban emberségére emlékeztek. Az emlékülésre összegyűltek a család leszármazottai is, s látható volt a kiállításon '48-as honvédtiszti kardja és a csapatszázlő, amit bujdosásában rejtgetett.

Az utóbbi években egész O'sváth-kultusz van kibontakozóban a Sárréten, hiszen élete, munkássága ebben az értékvesztett világban példakép is lehetne: a '48-as polgári átalakulás eszméinek és Bihar vármegye hagyományainak megőrzése, amiért élt és dolgozott.

A térségben egyedülálló módon két szobor is őrzi emlékét – Berettyóújfaluban és Biharkeresztesen – hirdelve a szabadságharc egykori hadnagyának a XXI. századra is átsugárzó erkölcsi helytállását, nemes patriotizmusát.

Sárkány Viola

³ Ma a községben két család őrzi O'sváth Pál könyvét.

⁴ Az O'sváth Pál emlékülés előadásai B.újfalu, 1980.